

A Magyar Tudományos Akadémia és a Debreceni Kollégium történelmi kapcsolata

Gaál Botond

teológus, ny. egyetemi tanár,
Debreceni Református Hittudományi Egyetem

A debreceniség mint újjáteremtő erő

A debreceni embert a történelem kérlelhetetlenül formálta, sajátos lelkiséggel ruházta fel, bátorságát edzette, magyarságában erősítette. A városba jövő diák is így nevelkedett és egyénisége ilyen módon formálódott. Beleivódott a múlt öröksége, s ennek átható ereje jellegzetes tartást kölcsönzött számára. A civisváros abból élt, hogy bőkezűen áldozott a szellemi javakra. Ennek egyik látható jele volt az oda sereglett sok-sok magyar diák iskolázása és ellátása. A debreceni polgár bennük is szellemi értéket látott, mert ők voltak a jövő letéteményesei. Őket tanítani és nevelni kellett, s ehhez pedig szükség volt megfelelő iskolára, abban „magasan kiművelt emberfőkre”, a tanárookra, akik vonzották a fiatalokat, és táplálták bennük azt a biztos reményt, hogy általuk egy nemzet fog felemelkedni a reménytelen és kilátástalan történelmi körülmények között is. E magatartás ismerete nélkül nem érthető Debrecen történelme, a kívül állók számára pedig nehezen fogható föl, ami itt történt. Az 1793-ban átutazó angol Robert Townson sem értette ezt, csupán csak sejtette, hogy ebben a vigasztalanul nehéz helyzetben mégis „a szellem itt tanul meg ragyogni”.¹ Nehéz ugyanis fölfogni, hogy mindenek ellenére a legnagyobb érték ezen a tájon a szellemi kincs volt, amit senki el nem rabolhatott tőlük, s amely által mindig főnixként újult meg a város, és ebből az életeréből jutott a magyarságnak is. Ez az, ami miatt a magyar történelem Debrecenből nézve más képet fest. Másként is fogjuk bemutatni, mégpedig a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) távlatából figyeljük meg ennek a történelemnek a nemzeti hasznát. Olyasféle titokzatos dolog ez, mint amikor az MTA létrejötte újjáteremtő erőként hatott a nemzetre, mert lelket öntött bele. Hasonlóan cselekedett a Debreceni Kollégium is háromszáz évvel korábban. Ezt a nemzetmentést és nemzetújítást szeretnénk most vázlatosan bemutatni a sajátosan debreceni nézőpontból.

¹ Szilágyi Ferenc: Deákok tüköre. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1986. 63.

Szellemi élet és a nagy iskolaközpontok

Magyarországon Mátyás udvara volt a reneszánsz művelődés központja. Erről tanúskodik a király könyvtáráról fennmaradt könyvjegyzék is.² Még Regiomontanus, a kor leghíresebb csillagász-matematikusa is tanított itt néhány évig. Bizonytalán a Pozsonyban 1467-ben létrehozott Academia Istropolitana-nak lehetett a professzora. II. Pál pápa az új egyetem kancellárjává Vitéz János esztergomi érseket nevezte ki, aki hamar összeütközésbe került Mátyás királlyal, így az Academia csak 1471-ig működött. Mátyás ezt követően – a bécsi egyetem közelsége miatt is – Pozsony helyett inkább a budai domonkos rendi főiskolát támogatta, amely ugyan nem volt egyetemi színvonalú intézmény, mégis a falai között jelen volt valamilyen szellemi pezsgés, amely a király halála után is némileg fennmaradt. Azonban az így megindult fejlődésnek is csakhamar vége szakadt, mert a török hódítás bizonyos területeken visszavetette, vagy majdnem teljesen megbénította a tudományos életet. Dél-kelet felé az országot lezárta az Oszmán Birodalom. Oroszországban csak a 18. századtól, Lomonoszov munkásságától beszélhetünk a tudományok komoly szintű művelésének megindulásáról,³ így lényegében Magyarország és Lengyelország kulturális centrumai tekinthetők ekkor az európai tudományos élet keleti végvárainak. Simonyi Károly helyesen állapítja meg: „A három részre szakadt Magyarország, mint peremállam, mint állandó hadszíntér, igen vékony kulturális csatornákkal kapcsolódhatott Nyugathoz; de ezek is elegendők voltak, hogy rajtuk keresztül – nagy egyéniségek közreműködésével – beáramolhassanak és magyar nyelven hangot kapjanak az új gondolatok.”⁴ Ilyen történelmi helyzetben érte el Magyarországot a reformáció, amely ennek ellenére meglepő dolgokat produkált. A magyar reformátorok első nemzedékei a külföldi tanulmányaik során látták a nyugati szellemi élet színvonalát, a technikai fejlettséget és a társadalmi változások megannyi pozitív tényezőit, s hazajöve igencsak lesújtó helyzet fogadta őket. Egyetem nem volt, iskolák is alig,⁵ hazájuk veszni látszott a szétszabdaltság miatt, a technikai

² Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig, Budapest, 1998 163.

³ Simonyi Károly: i.m. 222–223.

⁴ Simonyi Károly: i.m. 222.

⁵ A 16. század végének vallási helyzetét a számok tükrében Bucsay Mihály egyháztörténész írta le, aki szerint a század elején a Ferenceseknek még hetven kolostora volt, a század végére pedig csak öt maradt összesen harminc szerzetessel. Így folytatja: „Ugyanakkor a katolikus egyházi személyek száma az egész Magyarország területén nem tett ki többet háromszáznál és ebben a számban benne vannak a horvát és szlovén papok is. Egy bizalmas pápai jelentés szerint Magyarországon ezer protestánsra esett egy katolikus.” Ugyanitt idézi a katolikus történetírás megállapítását: „A magyar nemzetnek túlnyomó része két nemzedéken keresztül protestáns vallású volt.” – Bucsay Mihály: Az ellenreformáció megindulása. In: A Magyar Református Egyház története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1949. 81.

állapotok siralmasnak látszottak, a társadalmi élet pedig már szinte a mélypontra süllyedt a jobbágyrendszer következtében. Ebben a reménytelenül nehéz helyzetben kellett döntenükhöz a fiatal reformátoroknak, s ők kellő bátorsággal a művelődés és a tudományok mellett döntöttek: megvetették a nagy protestáns iskolák alapjait. Azt remélték, hogy ebből a siralmas és szánalmas helyzetből csakis az iskolázás, a tudás gyarapítása, a művelődés hozhat emelkedést. Így is lett!⁶ Igen nagy súlyt helyeztek arra, hogy intézményeikben a mindenkori legmagasabb szintű tudományt közvetítsék. Okosan oldották meg a tehetséggondozást a sok száz partikula létrehívásával. Mivel az első időszakban még nem érthették el az európai szintet, tanulmányaik megkoronázásaként diákjaikat a nyugati egyetemekre küldték, majd visszahívták őket tanítani. Az így elindított kettős irányú mozgás segítette elő, hogy a latin nyelv segítségével „hazahozták” a nyugati kultúra sok-sok elemét és átültették azokat a magyar szellemi életbe. Ennek az lett az eredménye, hogy a nagy központi iskolák, főként a híressé vált református kollégiumok a 18. századra több területen elérték az európai színvonalat.⁷ Ez különösen is látszott a természettudományok hazai kibontakozásán. Lényegében a nagy kollégiumok működése, egész történelmi múltja erről a folytonos küzdelemlről szól. Úgyszólván, a külföldi tanulmányaikkal, a peregrinációs mozgásokkal az egyetemen hiányát pótolták. Példaként említve, az 1848-1849-es szabadságharcig a Debreceni Kollégium valamennyi tanára valamelyik nyugati egyetemen fejezte be tanulmányait. A mélységből indultak és viszonylagosan magas európai szintre jutottak.

A tudományos élet szervezésének igénye

Ami a reformáció évszázadát illeti, nálunk a tudományos életnek nem volt szervezett formája, még egyházi keretek között sem. Ez a dolog természetéből következett, ugyanis a nagy erőfeszítéssel újonnan alapított 16. századi „kollégiumok” esetében még ekkor föl sem merülhetett valamilyen szorosabb együttműködés igénye. A nagy protestáns központok, mint például Debrecen, Sárospatak, Pápa, Nagyvárad, később pedig Gyulaféhevár, Nagyenyed, Késmárk élték egymástól független életüket. A római katolikus egyház és a bécsi udvar által száz évvel később létrehozott Nagyszombati Egyetem pedig az 1700-as évek első feléig annyira zárt skolasztikus tanrendszert képviselt, hogy oda protestáns fiatal nemigen tehette be a lábát. Csak Mária Terézia korában történtek komoly lépések a modernebb európai szellemiség befogadására és az intézmény korszerű

⁶ Gaál Botond: *A reformáció lényege. Újkori modellváltás a keresztyén gondolkodás történetében*. Kiadta a Debrecen–Nagytemplomi Egyházközség Karakter 1517 Könyvesboltja, Debrecen, 2017. A református iskolarendszer nemzetújító szerepéről e könyv 116–120. oldalain olvashatunk.

⁷ Gaál Botond: *Természettudományok oktatása és művelése a Debreceni Kollégiumban*. DRHE – Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2012. 26–36.

átalakítására. A pápai, sárospataki és debreceni kollégiumok példája mutatja: a 16. és 17. századi peregrinációból hazatérő diákokat – amint az előző szakaszban ezt említettük – a gyakran évekig tartó tanulmányok után itthon a történelmi szükség arra kényszerítette, hogy népük művelődésének, kultúrájának alapjait újból megvegyék, és ezeken az új alapokon építkezzenek tovább. Tették a dolgukat legjobb belátásuk szerint, még ha keserűen is kellett tudomásul venniük a külső politikai, kulturális, társadalmi vagy technikai fejlettségi körülmények hátrányosabb voltát. Mindezek ellenére azt kell mondanunk, hogy a magyar tudomány igazából ezekben a kollégiumokban, líceumokban tette meg első lépéseit.⁸ Még hozzá bátran és jó irányba! Úgyszólván, ezekben a központokban folyt a tudományos élet szervezése. Ezt pedig azért kell fölöttébb hangsúlyoznunk, mert országos központi mérce, irányítás, tekintéllyel bíró intézmény, vagy igazodási pont, és pláne felsőfokú minősítési rendszer ekkor még egyáltalán nem volt. A professzorok tudása, tudományos elismertsége és eredményei jelentették valójában a minősítést, illetve ezek tekintélye adta meg egyes intézményeknek a közszemléletben a felsőfokú rangot. Csupán két példát ragadunk ki. Hazai tudománytörténészeink állapították meg, hogy az első természettudósok szinte valamennyien református papok voltak.⁹ Ez azért volt így, mert ők fogtak hozzá elsőként a nyugati egyetemekről hazahozott természettudományi ismeretanyag tanításához. De a későbbiek során is ezt a területet néhány tudósunk európai szinten művelte, mint például Maróthi György,¹⁰ vagy Hatvani István.¹¹ Később erre a törekvésre a Bolyaiak tették föl a koronát. A másik terület a magyar nyelv művelése volt, amelynek nemcsak az lett az eredménye, hogy a legtöbb író, költő ezek a protestáns kollégiumok adták a magyar kultúrának, hanem ennek nemzetmegettartó szerepe is volt. Az említett nagy kollégiumok tulajdonképpen a tudományok művelésének, szervezésének, fejlődésének a központjaivá váltak. Ezek számítottak immár a magyar művelődés és tudományművelés mérvadó helyeinek, igazodási pontjainak. Így érkezünk el a reformkorig, amikor még az volt a vita tárgya a magyar országgyűlésben, hogy a magyar vagy a német legyen az ország hivatalos nyelve.

⁸ Az evangélikusok felsőfokú intézményeit jobbára líceumnak nevezték.

⁹ Zemplén Jolán: *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 146.

¹⁰ Maróthi védte Kopernikusz heliocentrikus rendszerét Ptolemaioszéval szemben a Groningeni Egyetem nyilvános disputáján 1736-ban. Részletesebb leírás található Gaál Botond: *A reformáció lényege* i.m. 22–23.

¹¹ Hatvanit a tudománytörténet a magyar kísérleti fizika atyjának nevezi. De ő volt Európában az első, aki Christian Wolffnak, Németország „filozófiai pápájának” a tudományművelésre vonatkozó ellentmondás és elégséges ok elvét félretette. Vö. Gaál Botond: *Természettudományok oktatása...* i.m. 34.

Európában viszont már a 17. században egyfajta természetes kíváncsi alakult ki valamilyen tudós közösség létrehívására, amely a közszemlélet számára a tudományos tárgyilagosság letéteményese. A tudósok vágytak egyfajta igazodási pontra, közösségi mércére, illetve a tudós „társaság” jóváhagyó egyetértésére, amely – az egyháztól függetlenül – elfogadott tekintélyével rendet teremt a tudományok művelésének összevisszasága terén. Ennek érdekében először többnyire bizonyos szakterületeken jöttek létre tudós közösségek, például a nyelv művelésére, de ezek a tudós társaságok aztán kiszélesítették működési területeiket, vagy kiterjesztették céljaikat, és egy-egy nemzetnek mérvadó tudományos testületeivé váltak. Szinte valamennyi nép vagy nemzet esetében ezek másként jöttek létre, másként működtek, céljaik is különbözőek voltak, s ezeket nevezhetjük mai magyar kifejezéssel az illető nemzetek Tudományos Akadémiájának. Olaszországban jött létre ilyen társaság leghamarabb *Olasz Nemzeti Akadémia* néven 1603-ban, majd a briteknél Londonban a *The Royal Society* 1660-ban, de majdnem minden európai nemzet esetében alakult ilyen központi tudományos tekintéllyel felruházott társaság, testület vagy szervezet.¹² Különös eset a németeké, ugyanis Poroszországban Leibniz kezdeményezésére I. Frigyes támogatásával 1700-ban létrejött a *Berlini Tudományos Akadémia*, amely később a *Porosz Tudományos Akadémia* nevet viselte, s ez töltötte be a nemzeti akadémia szerepét. Valójában azonban az egyes tartományokban egymástól függetlenül hozták létre a regionális akadémiákat, s ezeknek volt igazi tekintélye. 2008 óta Németországnak is van nemzeti akadémiája. A mi Magyar Tudós Társaságunkat is ebben az európai színes rendszerben kell elhelyeznünk.

A Magyar Országgyűlés 1825. november 3-án Pozsonyban tartott ülésén Felsőbüki Nagy Pál képviselő a tehetsős magyar főurakat ostromozva, a magyar nyelv műveléséért szállt síkra, és a szenvedélyes felszólalására Széchenyi István azzal válaszolt, hogy „jószágomnak egy évi jövedelmét feláldozom reá”, azaz birtokainak egy évi jövedelmét ajánlotta egy magyar tudós társaság létrehívására. Őt több magyar főúr követte tetemes adományokkal. Rövidre fogva: így jött létre a Magyar Tudományos Akadémia. Először egyesületként tudták megalapítani, mint Magyar Tudós Társaságot, és az országgyűlés így iktatta törvénybe, mégpedig az 1827: XI. törvénycikk alapján: „A hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról”. Csak 1845-től kapta/viselte hivatalosan a Magyar Tudományos Akadémia nevet. Működését ténylegesen 1830-tól kezdte meg, amikor már kidolgozták az alapszabályt, és királyi jóváhagyás után tagokat is választottak. A tagságra történő választás kezdeti bonyolult

¹² Az egyes nemzetek esetében oly különbözőek ezeknek az Akadémiáknak a neve, története, célja, szerkezete, működési elve, hogy ezzel külön nem foglalkozunk. Jó összefoglalást nyújt Hamza Gábor: Áttekintés a külföldi nemzeti (tudományos) akadémiák struktúrájáról. Magyar Tudomány, 2007/9. 1189. oldal. <http://www.magtud.iif.hu/07sze/17.html>. (2017. december 31.)

szabályait, majd az Akadémia viszontagságos sorsát, alakítását a történészek már többen bemutatták,¹³ ezért mi most nem megyünk bele részletekbe. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a Magyar Tudós Társaság több mint száz évig magába foglalta a szépirodalom és zenetudomány legkiválóbb képviselőit is, akik a „széptudományok” osztályt alkották. Az egyszerűség kedvéért megmaradunk amellett, hogy a továbbiakban a *levelező* és *rendes* tagsági viszonyt tekintjük alapnak, hasonlóan a mai helyzethez. A tiszteleti tagságot is a rendes tagság körébe soroljuk.

A Debreceni Református Kollégium akadémikus tanárai

Kérdezzük: a Debreceni Református Kollégium több évszázados küzdelmének abban a szakaszában, amikor már volt mihez mérni a tudományművelés színvonalát, tehát a Magyar Tudós Társaság, illetve a Magyar Tudományos Akadémia már működött, vajon milyen mértékben járult hozzá a nemzet szolgálatához? Ennek egyik fokmérője lehet a megválasztott akadémiai tagok száma, illetve a Kollégiumban nevelkedett, de később az Akadémiához kötődő tudósok száma. Eközben azt is figyelembe kell vennünk, hogy a Debreceni Kollégium valamennyi tanára és főiskolai diákja részt vett az 1848–1849-es szabadságharcban, s ennek folytán iszonyatos büntetésben részesültek. A bécsi udvar bosszúja elérte mind a tudós tanárokat, mind pedig a diákokat, de magát az intézményt is. Debrecen híres Kollégiumát ekkor Bécs majdnem eltörölte, mert itt fogalmazták meg a Habsburg-Lotaringiai Ház trónfosztását is tartalmazó Függetlenségi Nyilatkozatot 1849. április 14-én. A bölcsésztagozatát lefokozták középfokú tagozattá, a jogtudomány oktatását egy időre felfüggesztették, és csak a teológiai tagozatot hagyták meg folyamatosan működő intézménynek a lelkészképzés számára. Akadémikus tanárok tanítottak ekkor középfokon. Ilyen körülmények között élve, dolgozva a tudós tanárok mégsem adták föl, mert remélték egy szabadabb kor eljövételét. Csupán egy példát említve, ebben a korszakban hozták létre az országszerte híres természettudományi gyűjteményeket, amelyek később hozzájárultak az egyetemi szint méltánylásához, a Debreceni Egyetem 1912-ben történt létrehívásához. – A függelékben születési évszámuk szerint soroljuk fel azokat, akiket a Debreceni Kollégium tanárai közül akadémiai taggá választottak.¹⁴

¹³ Mi főként *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002* című háromkötetes kiadványt vesszük alapul Glatz Ferenc elnöki előszavával. Kiadja az MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003.

¹⁴ A szakterületüket *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002*, i.m. szerint tüntettük fel a név mellett.

A Debreceni Kollégium további akadémiai neveltjei, doktorai

Egy intézmény súlyát, tekintélyét, történelmi jelentőségét úgy is lehet mérni, hogy milyen minőséggel és mennyire sokrétű tudományos eredménnyel járult hozzá a nemzeti és egyetemes kultúrához. Ami a Debreceni Református Kollégiumot illeti, gazdag örökségének itt csupán egyik jótéteményéről számolunk be. Lényegében ez volt a célunk a 22 akadémikus tanárunk felsorolásával is.¹⁵ Lát-szik világosan, hogy tanáraink szinte valamennyi tudományterületen értékelhető eredményt mutattak föl, hiszen az irodalom, a történelem, a filozófia, a nyelvészet, a jog, az orvostudomány, a pszichológia, a matematika, a természettudományok széles skálája mutatja ezt a tudományos fáradozást. A teológia művelési szintjének eldöntését az akadémia nem vállalta. Helyesen tette. Bár az akadémiai tagság, mint olyan, jobbára egy bizonyos személynek szóló megtiszteltetés, de intézményi szinten a tagok száma egyfajta minőségi fokmérője is lehet az adott intézmény jelentőségének.¹⁶ Ez annál is inkább így van a Debreceni Kollégium esetében, mert az Akadémia létrejöttekor és működésének első két évtizedében még csak hét–nyolc tanszékkal működött a Kollégium, ami megfelelt az akkori európai gyakorlatnak. Mégis a viszonylagosan kis létszámú professzori karból rendkívül nagy arányban nyerték el az akadémiai tagságot. 1848-ig 10 akadémikus tanárunk volt. A szabadságharc utáni megtorlás időszakában, amikor a Debreceni Kollégiumot alaposan meggyengítették, az öt évtized alatt csak 5 tanárunk lett akadémikus. Ez roppant nagy tanulság, mert amikor a szabadságharc alatt a katolikus klérus szinte teljes számban hű maradt Bécshez, az Akadémia jobbára katolikus, sőt német nevű tudósokkal töltődött fel. Egy korábban virágzó intézményt hazafias magatartása miatt így is tönkre lehet tenni, vagy legalábbis visszaszorítani a tudományos és művészeti közéletben. Az uralkodó politikai elit – a háttérben meghúzódó egyházi főemberekkel – látható módon nagy károkat tud tenni a szellemi életben. Ezért van az, hogy a Debreceni Kollégium a március 15-i nemzeti ünnepünket másféle érzésekkel ünnepli, mert ilyenkor arra a szabadságra is gondol, amit a Pápai Református Kollégium diákja, Petőfi Sándor így fogalmazott: „... Majd ha a szellem napvilága ragyog minden ház ablakán”.

Visszatérve a számok és tények világába, a bemutatott 22 akadémikus tanárunkból nyolcan református teológiai végzettséggel is rendelkeztek. Ha az akadémikus tanárokhoz hozzávesszük azokat, akik a Debreceni Református Kollégiumban nevelkedtek, de később más intézményben és különböző szakterülete-

¹⁵ Ebben a záró szakaszban a számok tükrében is vizsgálódunk, ezért a jobb követhetőség, láthatóság és visszakereshetőség érdekében a számokat nem írtuk ki betűkkel.

¹⁶ Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a nagy történelmi református kollégiumok között a Debreceni Kollégium csak egy intézmény volt. Akkor kapnánk hüebb képet a református iskolák szellemi jelentőségéről, ha a sárospataki, a pápai, a kolozsvári, a nagyenyedi és marosvásárhelyi kollégiumok növendékeit is számba vennénk.

ken az MTA tagjaivá váltak, akkor meglepően kedvező a mutató, s ez még inkább emeli az intézmény tekintélyét, jelentőségét. Ez 60 név, és ha hozzáveszünk a 22 tanárt mint akadémiai tagot, immár 82 akadémikus köti össze az ősi iskolát az MTA-val. Az 1949-ben bevezetett feltételek miatt a 20. század második felében – láthatóan – a Kollégiumnak csupán egy professzora, Makkai László nyerhette el az akadémiai tagságot, ő is inkább az MTA tudományos intézetében 1971-ig végzett történelmi munkája révén. Az utóbbi hét évtizedben az MTA doktori címet is a Kollégiumnak csak egy aktív teológus professzora szerezte meg: e sorok írója 2008-ban. Az Akadémia ekkor adott ki először MTA doktori címet vallástudományból.¹⁷ De azokról sem szabad itt elfeledkeznünk, akik a Debreceni Kollégiumban, illetve annak Gimnáziumában, az államosítás után meghagyott egyetlen református középiskolában nevelkedtek, s az elmúlt hetven évben a tudományok legkülönbözőbb területein szereztek meg a tudományok doktora, illetve az MTA doktora címet. Erről nincsenek pontos adataink, a függelékben csupán a közvetlen látókörünkbe eső tudósok közül tudunk megemlíteni néhányat, szám szerint további 23 névvel. Ez azért fontos, mert 1949 óta ez a tudományos cím jelenti az akadémiai tagság előszobáját.¹⁸ Van a Kollégiumnak három olyan tudósa is, akik a történettudományi kandidátusi fokozat megszerzésével kapcsolódnak az Akadémiához. – Látszik azonban: még ha vékonyabb szállal is, de annál erősebb kötélekkel a Kollégiumnak mindmáig megmaradt az Akadémiával való folyamatos kapcsolata. E tanulmányban 106 főt tudunk felsorolni, akik a legmagasabb szinten kapcsolódnak az MTA tudományművelő szolgálatához.

Betöltötte történelmi küldetését

A képet még vonzóbbá teszi az, hogy a Debreceni Református Kollégium az évszázadok során sem nem állami támogatásból, sem nem főúri kegy révén tudott fennmaradni, működni, hanem elsősorban a református debreceni polgárok és a tiszántúli református gyülekezetek támogatásával. Története során – néhány

¹⁷ Az MTA doktora tudományos címet a Kollégium bármely oktatója vagy munkatársa megszerezheti, ha munkásságát az Akadémia szakszempontról értékelni tudja. A teológia vagy hittudomány területén az Akadémia csak olyan művet és életművet tud figyelembe venni, amelyhez vannak szakemberei. Ezeket a területeket fogja össze – jobb híján – „vallástudomány” név alatt, de ebbe nem sorolja be a kimondottan felekezethez kötött, hitismereteket igénylő területeket. Valójában az MTA doktora tudományos cím egyfajta habitusvizsgálat, amely értékeli az illető személy korábbi tudományos érdemeit, illetve az Akadémia tudományos célkitűzéseivel illő munkásságát. Magyarországon ez a legmagasabb tudományos cím.

¹⁸ A tudományos életben az a megállapítás van közhasználatban, hogy a habilitáció az egyetemi tanárság (professzorság) előszobája, az MTA doktori cím pedig az akadémiai tagság előszobája.

rövid korszakot leszámítva – valójában „megtúrt” intézmény volt, a politikai hatalmak szemében gyakran nemkívánatos iskola. Elsősorban a magyar függetlenségi mozgalmakban való részvétele miatt érte nagyfokú hátrány vagy bizalmatlanság. Más módon és ideológiai alapon így volt ez a kommunista korszakban is. Ennek ellenére mindig az egyetemes művelődéshez való kapcsolódásra törekedett, és a magyar nemzet felemelkedéséért fáradozott. 483 éves működése során számos tudóst, író, költőt, zenepedagógust, politikust, művészt adott a magyar szellemi életnek. Önmaga is egyfajta szellemi-lelki központja volt hazánk keleti részében a tudományos életnek és az általa alapított hatalmas iskolarendszernek. A tehetséggondozást nemcsak az alsó iskolás kortól szorgalmazta, hanem a főiskolai szintet is megkoronázta a peregrinációs gyakorlatával. Mivel nem nyerhette el soha az egyetemi rangot, ezt a hiányt pótolta a külföldjárással. 1912 óta már van államilag elismert hittudományi egyetemi intézménye, amely korábban karként, 1950-től önálló felsőfokú intézményként működött. A Kollégium mindig a legmagasabb szellemi szintre törekedett, ezért válhatott Debrecen városa a nyugati kultúra egyik legkeletibb erődítményévé, Kolozsvárral és Marosvásárhellyel együtt. Mi több, egyfajta tudományos központ volt fennállása óta, ahonnan szervezték, irányították, segítették a magyar nemzet szellemi életét. Debrecenből nézve a magyar művelődés történetét, éppen a Kollégiuma révén ez a város hazánk egyik legtekintélyesebb „szellemi fővárosa” volt a reformációtól a reformkorig. A Kollégium – több évszázados működésével és küzdelmével – elengedhetetlenül és kitörölhetetlenül lényegi része lett történelmünknek. Különösen is a tudományművelés terén. Nyitottságát azzal is megmutatta, hogy a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttét őszintén támogatta, annak szervezeti kialakításában is részt vett (Budai Ézsaiás, Kövy Sándor, Ercsei Dániel),¹⁹ és számos tudományterületen csatlakozott annak áldásos tevékenységéhez. Sarkítva a mondandónkat, hazánk keleti részében a Tudományos Akadémia létrejötte előtti századokban – úgymond – a Debreceni Kollégium volt a leginkább elismert mérce, a mérvadó szellemi műhely, a tudományos fórum, tehát az az „akadémiai központ”, amely fenntartotta és biztosította a tudományos élet európai színvonalát. Valószínűleg nincs másik olyan felsőfokú intézménye hazánkknak, amely oly gazdagon táplálta volna a magyar nemzet szellemi életét, illetve növelte volna annak kulturális és tudományos tekintélyét, mint a Debreceni Református Kollégium.

¹⁹ Kövy Sándor az Akadémia létrehozásának jogi kidolgozásában vett részt, 1829-ben már meghalt

FÜGGELÉK:

1, A Debreceni Református Kollégium akadémiai taggá választott tanárai:

SÁRVÁRI PÁL (1765–1846) matematika, fizika, polihisztor, BUDAI ÉZSAIÁS (1766–1841) történelem, filológia, ERCSEI DÁNIEL (1781–1836) filozófia, empirikus lélektan, KERÉKES FERENC (1784–1850) matematika, kémia, botanika, PÉCZELY JÓZSEF (1789–1849) történelem, klasszika-filológia, VECSEI JÓZSEF (1800–1855) filozófia, történelem, CSÉCSI NAGY IMRE (1804–1847) orvostudomány, kémia, botanika, SZÜCS ISTVÁN (1811–1891) jogtudomány, jogbölcsélet, LUGOSSY JÓZSEF (1812–1884), magyar irodalom, keleti nyelvek, TÖRÖK JÓZSEF (1813–1894) orvostudomány, kémia, KALLÓS LAJOS (1819–1881) jogtudomány, CSÁNYI DÁNIEL (1820–1867) matematika, mérnöki tudomány, IMRE SÁNDOR (1820–1900) magyar irodalom és nyelvészet, LADÁNYI GEDEON (1824–1886) jogtudomány, teológia, RÉVÉSZ IMRE (1826–1881) teológia, történelem, MITROVICS GYULA (1871–1965) klasszika-filológia, pedagógia, PÁPAY JÓZSEF (1873–1931) magyar és finnugor nyelvészet, TÓTH LAJOS (1876–1936) jogtudomány, DARKÓ JENŐ (1880–1940), klasszika-filológia, bizantinológia, ZSIGMOND FERENC (1883–1949) magyar irodalom, RÉVÉSZ IMRE (1889–1967) teológia, egyháztörténet, MAKKAI LÁSZLÓ (1914–1989) technikatörténet.

A Debreceni Kollégium azon tanárai, akik rövid ideig tanítottak az intézményben, és csak később lettek akadémiai tagok: SCHMIDT HENRIK, IMRE SAMU és RAPCSÁK ANDRÁS.

2, A Debreceni Református Kollégiumban nevelkedett, de később más intézményben az MTA tagjaivá vált tudósok, művészek:²⁰

KISS BÁLINT egyházi író, PÉCHY IMRE jogász, KÖLCSEY FERENC költő, politikus, KÁLLAY FERENC jogász, őstörténész, KAZINCZY FERENC író, nyelvújító, SIMAI KRISTÓF (SIMA MÁRTON) író, piarista szerzetes, MÁRTON JÓZSEF nyelvész, szerkesztő, GYÖRÝ SÁNDOR matematikus, KUTHY LAJOS író, KUBINYI FERENC régész, műtörténész, KUBINYI ÁGOSTON természettudós, régész, FÉNYES ELEK közgazdasági, statisztikai és földrajzi író, SZILÁGYI ISTVÁN pedagógus, költő, író, SZILÁDY ÁRON irodalomtörténész, nyelvész, református lelkész, SZÖNYI PÁL természettudós, ARANY JÁNOS költő, ÖKRÖSS BÁLINT jogász, TÓTH SÁNDOR zoológus, orvos, GÖNCZY PÁL pedagógus, KOVÁCS FERENC jogász, politikus, publicista, SZÉNÁSSY SÁNDOR klasszika-filológus, PÁKH ALBERT drámaíró, GYÁRFÁS ISTVÁN jogász, SZABÓ KÁROLY történész, bibliográfus, SZEREMLEY SÁMUEL történész, református lelkész, GYÖRGY ENDRE közgazdász, politikus, HAZS-

²⁰ Nem tudjuk bizonyossággal állítani, hogy valamennyi olyan MTA-tagot felsoroltunk, aki a Debreceni Kollégium neveltje volt. Szívesen ide sorolnánk például Berényi Dénes akadémikust, az MTA alelnökét, aki magát kollégiumi diáknak is tartotta, mert a második világháború végén egy évet a Kollégiumban járt az összevont debreceni iskolában. De olyan eset is van, hogy S. Szabó József a Kollégium legkiválóbb növendékei között Malonyay Dezsőt és a Libermann (szentlőrinci) Leót a Magyar Tudományos Akadémia tagjaiként jelöli meg. Az MTA mérvadó kiadványa azonban a nevüket nem tartalmazza.

LINSZKY FRIGYES ÁKOS botanikus, SCHULEK FRIGYES építész, SCHULEK VILMOS orvos, szemész, HETÉNYI JÁNOS református lelkész, filozófiai író, HÖGYES ENDRE orvos, SZABOLCSKA MIHÁLY református lelkész, költő, CSÁNKY DEZSŐ történész, ACSÁDY IGNÁC történész, DÉZSI LAJOS történész, SZALAI ISTVÁN filozófiai író, református lelkész, CSENGERI ANTAL történész, KENESSEY ALBERT jogász, hajózási szakember, CSENGERI JÁNOS Ferenc nyelvész, műfordító, PEKÁR GYULA jogász, miniszter, KÉKY LAJOS irodalomtörténész, KUNOS IGNÁC turkológus, TISZA KÁLMÁN politikus, TISZA ISTVÁN politikus, VOINOVICH GÉZA irodalomtörténész, esztéta, BAY ZOLTÁN fizikus, TÖRŐ IMRE anatómus, MÁTHÉ IMRE agrobotanikus, SZABÓ ZOLTÁN fizikokémikus, KESZTYŰS LÓRÁND orvos, immunológus, JAKUCS PÁL biológus, ökológus, ALFÖLDI LAJOS orvosbiológus, JUHÁSZ-NAGY PÁL biológus, ökológus, ÚJFALUSSY JÓZSEF zenetudós, az MTA alelnöke, CSIKAI GYULA fizikus, HARMATHY ATTILA jogtudós, az MTA alelnöke, MÉSZÁROS JÁNOS állatorvos, DARÓCZY ZOLTÁN matematikus, LIPTÁK ANDRÁS kémikus, S. VARGA PÁL irodalomtörténész.²¹

3, A Debreceni Kollégiumban, illetve annak Gimnáziumában tanult, az elmúlt hetven évben tudományok doktora, illetve MTA doktora címet szerzett tudósok:

CZEGLÉDY KÁROLY sémi nyelvész, KÖVÉR ANDRÁS orvos, JULOW VIKTOR irodalomtörténész, VARGA EMIL orvos, JAKUCS LÁSZLÓ geológus, NÁNÁSI PÁL biokémikus, MEDVECZKY LÁSZLÓ fizikus, SZILÁGYI TIBOR orvos, BORSY ZOLTÁN geográfus, JUHÁSZ-NAGY SÁNDOR orvos, FILEP GYÖRGY talajkémikus, MÁTÉ FERENC talajtudomány, BERTÓK LÓRÁND állatorvos, NAGY ENDRE orvos, PÉTER MÓZES orvos, KÓNYA JÓZSEF kémikus, NAGY GÉZA vegyész, ARDAY LAJOS történész, SZABAD JÁNOS biológus, ÁDÁNY RÓZA orvos, SZABÓ ANDRÁS irodalomtörténész, KLEKNER ÁLMOS orvos, BÉRCZES ATTILA matematikus, GAÁL BOTOND vallástudomány.²²

²¹ Mivel a magyar irodalom, képzőművészet és pedagógia legkiválóbbjai szinte teljes számban a MTA tagjai voltak, ezért megengedhetjük magunknak, hogy a hiányzók közé odaképzeljünk még néhányat a Debreceni Kollégium akadémikus diákjainak sorába, mint például Ady Endre költőt, publicistát, Móricz Zsigmond szépirót, Medgyessy Ferenc szobrászművészt, Karácsony Sándor pedagógust, vagy Szabó Lőrinc író, költőt.

²² A három kandidátus történészünk Takács Béla, P. Szalay Emőke és Hörsik Richárd.